

VYUŽITÍ VÝSLEDKŮ LEXIKOGRAFICKÉ ČINNOSTI VÍDEŇSKÉHO PROFESORA ČEŠTINY J. V. ZLOBICKÉHO V JUNGMANNOVĚ SLOVNÍKU ČESKO-NĚMECKÉM*

Stefan Michael Newerkla (Víděň)

The Use of the Lexicographical Work of the Viennese Professor of Czech J. V. Zlobický in Jungmann's *Slovník česko-německý* [Czech-German Dictionary]

Abstract: Josef Jungmann's *Slovník česko-německý* [Czech-German Dictionary] is one of the greatest lexicographical works of its time. It markedly contributed to both the linguistic and literary development of the Czech language. In compiling it, Jungmann also drew on the linguistic collections of the linguist, lawyer and translator Josef Valentin Zlobický, the first professor of Czech at the University of Vienna. This is evidenced not only by the list of the sources used, which is included at the beginning of the dictionary, but also by the numerous references to Zlobický's linguistic material in individual entries. Jungmann had at his disposal Tomsa's dictionary with Zlobický's entries. In addition, he could use Zlobický's linguistic extracts from other sources, which he had received through Josef Dobrovský. He lists Zlobický's entries under the abbreviation *Zlob.*, and his examples from other sources under the abbreviation *Zlob. exc.* These abbreviations occur in all five volumes together 3,456 times. This paper takes a closer look at the use of Zlobický's linguistic material in Jungmann's Czech-German Dictionary and attempts to evaluate it.

Keywords: Josef Jungmann – Czech-German Dictionary – lexicography – sources – Josef Valentin Zlobický – analysis

1. První univerzitní profesor češtiny J. V. Zlobický

7. října 1775, před téměř 250 lety, byla na Vídeňské univerzitě zavedena výuka češtiny. Čeština se tak stala po němčině vůbec prvním živým jazykem, jež bylo možné v monarchii studovat na univerzitě. Jako první profesor češtiny byl povolán rodák z Velehradu Josef Valentin Zlobický (1743–1810).¹ Kromě praktické pedagogické činnosti vypracoval také první návrh studia slovanských jazyků, který sice tenkrát realizován nebyl, zařadil se však do historie filologie jako první slavistický univerzitní studijní program a jako vzor studia živých jazyků.²

Josef Valentin Zlobický se narodil jako sedmé a předposlední dítě hospodářského pojezdného velehradského kláštera. Nejprve získal vzdělání u jezuitů v blízkém Uherském Hradišti a poté přešel k piaristům do Mikulova. Nakonec se přestěhoval do Brna, kde ukončil filozofickou třídu. Od podzimu roku 1763 studoval práva ve Vídni. Během svého studia se neomezoval pouze na právnickou oblast, ale navštěvoval také přednášky z filozofie, fyziky, chemie a mechaniky. Je tedy zřejmé, že Zlobický měl široké zájmy, které se odrážely též v jeho životní dráze. Působil jako ekonom, právník, překladatel, jazykovědec, literární historik, dějepisec, topograf, nakonec také jako vysoký úředník české

registratury Nejvyššího soudu. Zároveň zastával roli cenzora slovanských a zejména českých publikací.³

2. J. V. Zlobický jako lexikograf

Šíře Zlobického obzorů se projevila i v jeho lexikografických zájmech. Podrobně je popsala Jarmila Vojtová⁴ ve společném sborníku brněnských a vídeňských bohemistů o vídeňském podílu na počátcích českého národního obrození: „K celoživotním zálibám Zlobického patřilo poznávání lexikálního bohatství českého jazyka, především zaznamenávání málo známých českých výrazů a zčásti i tvorba výrazů nových.“⁵

Na jedné straně přitom vycházel ze starších i současných gramatik a slovníků, na druhé straně si zapisoval rovněž různé údaje z další odborné literatury, které ho zajímaly a které chtěl využít při přípravě svých univerzitních přednášek. Z jazykovědných publikací zevrubně znal české gramatiky (mj. Václava Jana Rosy, Jana Václava Pohla, Františka Martina Pelcla, Jana Nejedlého, Karla Hynka Tháma, Františka Jana Tomsy aj.) a slovníky (mj. Daniela Adama z Veleslavína, Václava Jana Rosy, Kašpara Zachariáše Vusína, Václava Michala Wiedemanna, Františka Jana

¹ Stefan Michael NEWERKLA, Josef Valentin Zlobický (1743–1810) – vídeňský obrozenec a osvícenec, in: HLADKÁ – KARLÍK 2004, s. 451–461; dále NEWERKLA 2016, s. 260–265.

² O zařazení tohoto konceptu do širšího lingvistického kontextu viz RYCHTEROVÁ 2013, do širšího jazykově didaktického kontextu NEWERKLA 2017a, s. 39–54; dále NEWERKLA 2017b, s. 95–104.

³ VINTR – PLESKALOVÁ 2004, s. 13–41; NEWERKLA 2012, s. 13–24.

⁴ VOJTOVÁ 2004a, 70–79; VOJTOVÁ 2004b, s. 171–182.

⁵ VOJTOVÁ 2004a, s. 70.

Tomsy ad.).⁶ Jako cenzor českých knih navíc obdržel k posouzení všechna významná díla, která v té době vycházela, což mj. vedlo i k tomu, že nakonec vlastnil rozsáhlou knihovnu. Ferdinand Menčík⁷ na základě seznamu sestaveného Josefem Dobrovským uvádí, že Zlobického knižní sbírka obsahovala 374 položek bohemik, 78 českých grammatik a slovníků, 193 rukopisů „české řeči se týkajících“ atd., celkem tedy 1533 položek pojednávajících o češtině a jiných jazycích, zejména slovanských.⁸

V oblasti lexikografie jsou významným přínosem Zlobického kromě jeho vlastního česko-německého rukopisného slovníku⁹ zejména jeho doplňky k různým slovníkům jiných autorů. Přípisky doplňoval nejen slovník Tomsův¹⁰ a Rosův,¹¹ nýbrž patrně stejným způsobem i Vusínův¹² a Thámův,¹³ což víme z Dobrovského korespondence. O Vusínově slovníku s přípisky se zmiňuje slovinský jazykovědec a knihovník císařské dvorní knihovny Jernej (v českém prostředí též Bartoloměj) Kopitar v dopise Dobrovskému z 8. srpna 1810¹⁴ a za zapůjčení Thámova slovníku s vevázanými listy děkuje Dobrovský Zlobickému ve svém dopise z 1. srpna 1799.¹⁵ Jarmila Vojtová analyzovala nejen Zlobického rukopisný slovník, ale také jeho přípisky k jiným slovníkům a z dnešního hlediska hodnotila jako nejlepší a nejúplnější jeho přípisky k Tomsovu slovníku: „Zlobický se zde projevil jako zkušený lexikograf, systematicky doplňující i hodnotící již zaznamenaný jazykový materiál.“¹⁶

3. Josef Jungmann a Zlobického jazykový materiál

Přes Josefa Dobrovského se Zlobického sbírky nakonec dostaly k Josefu Jungmannovi,¹⁷ který je využil jako jeden z pramenů při sestavování svého *Slovníku česko-německého*.¹⁸ Dnes víme, že Jungmann po Dobrovském vlastnil muzejní opis Rosova slovníku se Zlobického přípisky.¹⁹ Podle typu příkladů²⁰ a přehledu zkratk s nadpisem *Zkracování v slovníku užitá. Abkürzungen in diesem Wörterbuche* vzal

však v potaz především Tomsův slovník se Zlobického vpisky: „Zlob. = Zlobického Jos. ze Zlobic professor česk. jazyka ve Vídni přídavky k slovníku Tomsovu; a výtahy ze spisů.“²¹ Jungmann tento slovník obdržel od Jerneje Kopitara, jenž ho po Zlobického smrti zřejmě dostal od jeho vdovy spolu s více než dvěma sty jinými knihami. V dopise z 20. listopadu 1829 píše Kopitar Václavu Hankovi: „Že mám pro Jungmanna připraveného Zlobického Tomsu s dodatky prvního, už mu zřejmě p. Palacký sdělil.“²²

Informace, které Jungmann čerpal ze Zlobického slovníkových přípisků, vpisků a poznámek,²³ uvádí ve svém vlastním *Slovníku česko-německém* pod zkratkou Zlob., využití jazykového materiálu z jiných Zlobického zdrojů označuje zkratkou Zlob. exc. Pro příklady se zkratkou Zlob. odkazuje Vojtová²⁴ na hesla PLETKÁŘ, daremný žvác; PLŇ: plň měsíce; Podděvečka; Podkoupiti, jménem jiného kupovati; Potravnice, špižírna; Praktikář, Praktikářka; Předčitba, čtení.²⁵ Jako příklad uvádí také proutní stříbro, ale taková kolokace se nenachází ani v heslech na PROUT- nebo PRUT-, ani přímo v hesle STŘÍBRO. Jungmann²⁶ eviduje jen heslo „PROUTOVNÍ, adj., n. p. stříbro, Stangensilber“, pro které však nečerpal ze Zlobického materiálu. Hned nad tím se ale nachází heslo „PROUTKOVATÝ, adj., na způsob proutků, gertartig“ s odkazem na Zlobického jako zdroj, stejně jako na straně 732 heslo PRUTNÍ s odkazem na Zlobického doklad „Prutní místo, Gebüsch“. Ze Zlobického jazykových sbírek pod zkratkou Zlob. exc. v Jungmannově slovníku vybírá Vojtová²⁷ heslo „DIVNOMOCNÝ, adj., divotvorný“.²⁸

Tento stručný a poněkud namátkový popis by však mohl mezi uživateli slovníku zanechat mylný dojem o skutečné míře využití Zlobického jazykového materiálu. Při bližším prozkoumání a kvantitativním vyhodnocení Jungmannova slovníku si totiž uvědomíme, že se rozsah použití v jednotlivých dílech výrazně liší. Údaje se zkratkou Zlob. (včetně různých variant, jako např. Zlobicky) a Zlob. exc. (včetně různých variant, jako např. Zlob. ex Ms. ..., Zlob. ex ms. ..., Zlob. ex ... ms.) najdeme ve všech pěti svazcích dohromady

⁶ O zařazení těchto slovníků do širšího kontextu viz BERGER 2014, s. 115–129.

⁷ MENČÍK 1897, s. 81.

⁸ VOJTOVÁ 2004, s. 70–71. O bohemikách v knihovnách kancléřů a vysokých dvorních úředníků za Marie Terezie viz VINTR 1999, s. 557–562.

⁹ Uložen v Knihovně Národního muzea v Praze (dále jen KNM), sign. II E 2.

¹⁰ TOMSA 1791; uložen v KNM, sign. 63 D 13. O Tomsově zvláštní roli v té době viz nejnověji FIDLEROVÁ 2018, s. 110–128.

¹¹ Václav Jan ROSA, Thesaurus linguae Boëmicæ quadripartitus. Autograf – tzv. muzejní opis, uložen v KNM, sign. IV E 11.

¹² WUSSIN 1742.

¹³ THAM 1799–1800.

¹⁴ JAGIĆ 1885, s. 162.

¹⁵ PATERA 1908, s. 153.

¹⁶ VOJTOVÁ 2004a, s. 78.

¹⁷ JAGIĆ 1897, s. 81; SCHAMSCHULA 1973, s. 156–160.

¹⁸ JUNGMAN 1835, 1836, 1837, 1838, 1839. – Konkrétně viz zde *Předmluva* in JUNGMAN 1835, s. IV.

¹⁹ VOJTOVÁ 2004a, s. 78.

²⁰ Srov. J. VOJTOVÁ 2004a, s. 78–79.

²¹ JUNGMAN 1835, bez paginace.

²² JAGIĆ 1897, s. 81.

²³ JUNGMAN 1835, s. IV.

²⁴ VOJTOVÁ 2004a, s. 78.

²⁵ Německé ekvivalenty uvedené ve slovníku (JUNGMAN 1837) jsou *Händelmacher*, *Klätscher*, *Fabelhans* (s. 116); *Mondesvölle* (s. 121); *Untermagd* (s. 164); *unterhandeln* (s. 173); *Speisgewölbe*, *Speisekasten* (s. 373); *Ränkemacher*, *Ränkemacherin* (s. 431); *Vorlesung* (s. 461).

²⁶ JUNGMAN 1837, s. 438.

²⁷ VOJTOVÁ 2004a, s. 79.

²⁸ Německý ekvivalent uvedený ve slovníku je *wunderthätig* (JUNGMAN 1835, s. 371).

třítisícečtyřistapadesátšestkrát.²⁹ Podíl z celkového množství výskytů se však mezi dílem s nejmenším počtem záznamů a dílem s největším počtem záznamů liší o více než 10 %. Zatímco pátý díl slovníku (V–Ž) obsahuje více než čtvrtinu všech využití Zlobického jazykového materiálu, první díl (A–J) jich tolik neobsahuje. Třetí díl (P–R) zahrnuje jen něco málo přes šestinu výskytů, kdežto druhý (K–O) a čtvrtý díl (S–U) jich obsahují každý zhruba pětinu. V následující tabulce prezentujeme přesné rozdělení výskytu těchto záznamů podle jednotlivých dílů, a to s ohledem na typ zkratky a s uvedením podílu na příslušném celkovém množství.

Kromě nerovnoměrného rozložení Zlobického jazykového materiálu v jednotlivých dílech je z přehledu v tabulce a v grafu na první pohled zřejmé, že Jungmann upotřebil hlavně Zlobického doplňky k Tomsovu slovníku.³⁰ Naproti tomu se výpisky ze Zlobického spisů pohybují pouze v řádu jednotek. Výraznou výjimku zde však představuje dru-

učící.³¹ Zkratka je uvedena hned za heslovým slovem, což znamená, že Jungmann pojal do slovníku přímo Zlobickým zachycené slovo. Je také jasné, proč Jungmann toto lemma zařadil, neboť pro doklady odkazuje též na *Silva quadrilinguis* (1598) Daniela Adama z Veleslavína a rukopisný slovník³² Václava Jana Rosy: „Abecedární pachole, Abcknabe. *Wq.* Abecedární žáček. *Id. Ros.*“.³³ Setkáváme se tedy hned na začátku s jedním typem Zlobického vpisků do Tomsova slovníku, které Jungmann převzal, a to s lemmaty ze staršího období, která se i Zlobickému zdála hodná doplnění. V návaznosti na Zlobického široké zájmy jde přitom často o starší terminologické výrazy.

Jiný typ využití Zlobického materiálu představují doplnění heslových statí o jím zachycené jazykové i věcné skutečnosti. Vycházíme-li z abecedního řazení slovníku a necháváme-li stranou oddíl *Dodatky a opravy*³⁴, tak poslední doplněk ze Zlobického jazykového materiálu najdeme u hesla ŽUPICE:

Tabulka 1. Výskyt zkratky *Zlob.* a *Zlob. exc.* v jednotlivých dílech Jungmannova *Slovníku česko-německého* a podíl z celkového množství výskytů

Díl	výskyt zkratky <i>Zlob.</i> ³⁰	z toho <i>Zlob. exc.</i> ³¹	podíl z celkového množství výskytů
I. A–J	529	7 (1,32 %)	15,31 %
II. K–O	672	81 (12,05 %)	19,44 %
III. P–R	610	6 (0,98 %)	17,65 %
IV. S–U	761	8 (1,05 %)	22,02 %
V. V–Ž ³²	884	11 (1,24 %)	25,58 %
celý slovník	3456	113 (3,27 %)	100,00 %

hý díl (K–O), ve kterém tvoří podíl excerpt ze Zlobického spisů překvapivě více než dvanáct procent všech využití Zlobického jazykového materiálu. Zůstává ovšem nejasné, jaké důvody k tomu vedly.

4. Charakteristika Zlobického jazykového materiálu ve slovníku

V následujících řádcích se chceme ještě blíže podívat na povahu Zlobického jazykového materiálu v Jungmannově slovníku. Jedná se přitom o různorodé údaje či části heslových statí, které přirozeně nemůžeme představit ve všech detailech, ale můžeme pro ně uvést alespoň orientační kategorizace a ukázkové příklady.

První heslo v slovníku označené zkratkou *Zlob.* je ABECE DÁRNÍ *et* ABECEDÁRNÍ: „*adj. k abecedě náležící neb jí se*

„*Župice u Slováků jest kabát svátečný, ein Feiertagskleid der Slowaken, Slowakinnen, und Hanaken.*“.³⁵ Zde se setkáváme s druhým typem Zlobického přípisků, který Jungmann doplnil i do svého slovníku, a to s dodatky uvádějícími slova užívaná jenom nebo zejména v určitém regionu. V tomto případě se často jedná o označení reálií a výrazy typické pro moravské a slovenské oblasti. Někdy přitom odkazuje také na Jurae Palkoviče nebo na Antona Bernoláka a Zlobického zároveň. To platí například pro Vojtovou³⁶ zmíněné lemma *potravnice*, k němuž Jungmann uvádí: „2) POTRAVNICE, *slc.* = *potravní dům*, Provianthaus, Magazin. *Bern.* — § = *špižířna*, Speisgewölbe, Speisekasten. *Zlob.*“.³⁷

Třetí typ využití Zlobického materiálu, který svým zaměřením navazuje na předchozí typ a někdy se s ním i mísí, představuje zařazení výrazů, které Jungmann opět přebírá od Zlobického, ale zároveň je označuje zkratkou *Us.* = úzus,

²⁹Číselné výsledky zde a v dalším textu jsou založeny na automatickém počítání pomocí digitalizovaných a prohledávatelných kopií Jungmannova *Slovníku česko-německého*, které jsou dostupné na webových stránkách Mnichovského digitalizačního centra (MDŽ, <https://www.digitale-sammlungen.de/de/>). Jde o zařízení pro digitalizaci, online publikování a dlouhodobou archivaci fondů Bavorské státní knihovny a dalších paměťových institucí.

³⁰Je docela možné a pravděpodobné, že Jungmann použil i další prameny, které se k němu dostaly od Zlobického prostřednictvím Dobrovského a Kopitara, ale protože se na nich autorsky nepodílel, nejsou v záznamech spojeny s jeho jménem.

³¹JUNG MANN 1835, s. 3.

³²V. J. ROSA, *Thesaurus linguae Boëmicæ quadripartitus*, KNM, sign. IV E 11.

³³JUNG MANN 1835, s. 3.

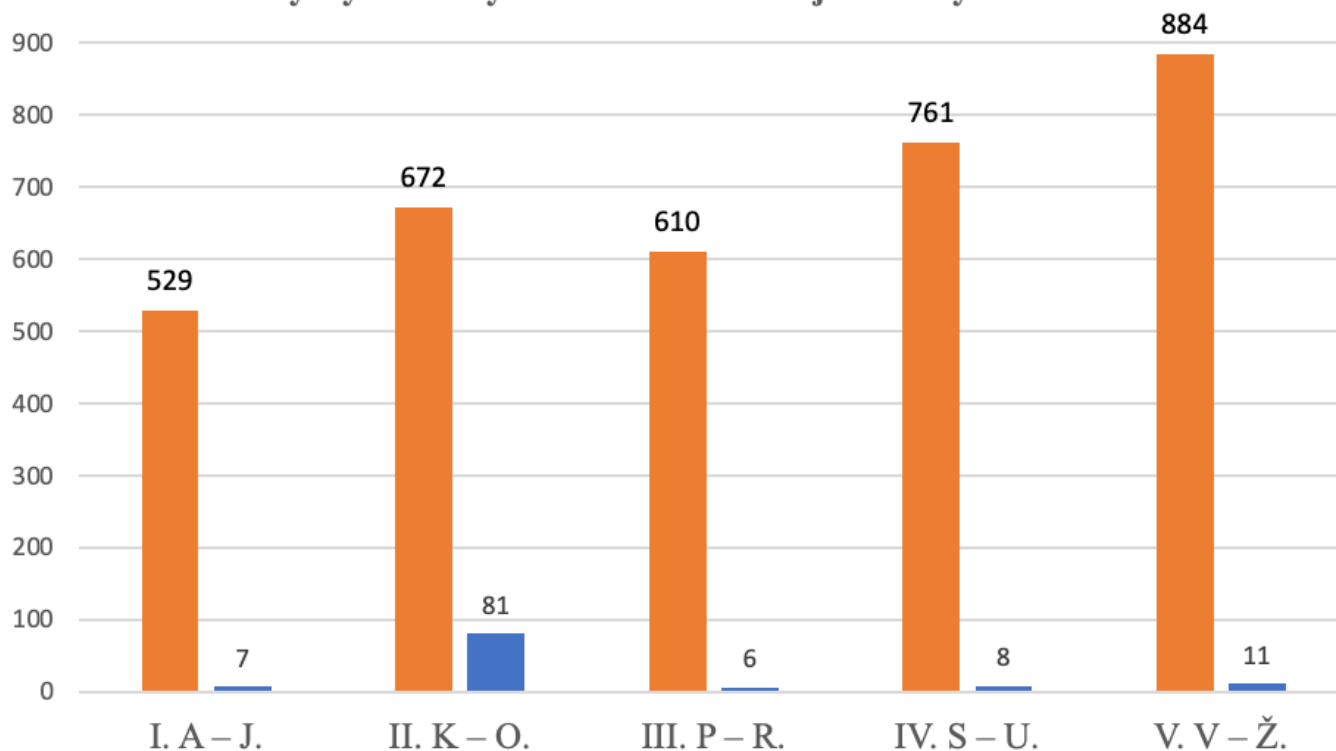
³⁴JUNG MANN 1838, s. 871–990.

³⁵JUNG MANN 1838, s. 869.

³⁶VOJTOVÁ 2004, s. 79.

³⁷JUNG MANN 1837, s. 873.

Výskyt zkratky *Zlob.* a *Zlob. exc.* v jednotlivých dílech

Graf 1. Výskyt zkratky *Zlob.* a *Zlob. exc.* v jednotlivých dílech Jungmannova *Slovníku česko-německého*

a to nezdídko v kombinaci *Zlob. et Us.* Jedná se přitom o výrazy ze soudobého mluveného jazyka, často s nářečním nádechem, například: „HLUBOČINA, y, f., *hlubina*, Tiefe. (r. hluboko). *Zlob. et Us.* Ó horo! ty moc hájů příjemných i hlubočin máš množství přitemných. *Plk. Mus.* 28. v. HLOUB. — § *Slc. oužlabí, oudolí*, tiefes Thal. *Plk.* — § Krater. Nedaleko silnice u paty <Dyangu> jsou dvě hlubočiny (*kratery*). *Tatr.* III. 59.“³⁸ Vidíme, že v tomto příkladu jde opět o výraz, který se používá především v oblastech moravských a slovenských.

Dalším typem jsou frazémy, kolokace a obraty, které Jungmann explicitně čerpá ze Zlobického jazykového materiálu. Zde můžeme jako příklad uvést heslo *plň*, o němž se obecně zmiňuje již Vojtová:³⁹ „PLŇ, i, f., *in phrasi*: Plň měsíce, Mondesvölle. *Zlob.* Patnáctý aneb čtrnáctý den od nového měsíce, jenž jest částka třetí čtvrti, ukázeť plň měsíce. *Partl. kal.* 29.“⁴⁰ Zároveň se v tomto konkrétním případě opět jedná o starší přírodovědný termín, a tedy i o první zmíněný typ.

Přejdeme nyní ještě stručně k explicitním výňatkům ze Zlobického spisů označeným zkratkou *Zlob. exc.* včetně jejich výše zmíněných variant. Jak jsme již zmínili, vyskytují se pouze v řádu jednotek s výjimkou druhého dílu slovníku, kde se najednou objevuje osmdesát jedna takových záznamů. Někdy jde přitom o lexémy a kolokace, které Jungmann pouze dokládá pomocí Zlobického spisů, jindy tímto

způsobem přináší doplňkové informace, specifické významy nebo ortografické varianty. To vše si můžeme ilustrovat na pěti heslech hned v prvním dílu slovníku.

Příkladem pro samostatný lexém ze Zlobického spisu je následující heslové slovo: „DIVNOMOCNÝ, *adj.*, *divotvorný*, wunderthätig. *Zlob. exc.*“⁴¹ Příklad pro specifickou kolokaci najdeme u hesla HEREČNÝ *et* HEREČNÍ: „*ke hře náležející*, Spiel-, *n. p.* plíšky herečné, Spielfennige. *Zlob. exc.*“⁴² Pravopisnou variantu uvádí Jungmann u cizího heslového slova GALEJE, e, GALEE, e, GALEJ, e, f.: „Galey. *Zlob. exc.*“⁴³ Specifický význam cituje u heslového slova HAŤ, i, *et* HATĚ, ě, f.: „HAŤ *et* pl. HATĚ = cesta z takových otěpek neb kulatého dříví na zemi položená, Faschinenwerk, Knütteldamm, eine Reiserbrücke, vom Strauchwerk gemachter Weg, Damm, Deich, Wasserdamm, agger. *Zlob. exc.*“⁴⁴ A pod klíčovým slovem JAMNÍK, a, *dem.* JAMNÍČEK, čka, *m.* uvádí doplňující informaci: „Jamníci byli oni bezbožní naháči, kteréž Žižka zbil. *Zlob. exc.*“⁴⁵

5. Závěr a vyhodnocení

Shrňme si tedy naše zjištění. Jungmann při sestavování svého slovníku využíval také lexikografické příspěvky vídeňského profesora češtiny Josefa Valentina Zlobického. Získal tento materiál prostřednictvím buď Josefa Dobrovského, nebo

³⁸ JUNGSMANN 1835, s. 694.

³⁹ VOJTOVÁ 2004a, s. 79.

⁴⁰ JUNGSMANN 1837, s. 121.

⁴¹ JUNGSMANN 1835, s. 371.

⁴² JUNGSMANN 1835, s. 670.

⁴³ JUNGSMANN 1835, s. 638.

⁴⁴ JUNGSMANN 1835, s. 661.

⁴⁵ JUNGSMANN 1835, s. 568.

Jerneje Kopitara. Do svého *Slovníku česko-německého* zařadil Jungmann zejména Zlobického přípisky k Tomsovu slovníku, které označil zkratkou *Zlob*. Jak ukázala naše kvantitativní analýza položek, rozsah využití tohoto materiálu se v jednotlivých svazcích liší. Nejméně dokladů zařadil do prvního dílu a nejvíce do posledního. Dalším překvapivým zjištěním bylo, že k převzetí jazykového materiálu z jiných Zlobického spisů, které Jungmann označil zkratkou *Zlob. exc.*, dochází ve znaitelné míře pouze v druhém díle, v ostatních svazcích je tento materiál využit jen zřídka.

Kvalitativní analýza a náš pokus o kategorizaci Zlobického lexikálních příspěvků v Jungmannově slovníku potvrzuje zjištění dřívějšího výzkumu. Za zmínku zde stojí zejména studie brněnských kolegyní Jany Pleskalové a Jarmily Vojtové o jazyce a o výsledcích lexikografické činnosti Josefa Valentina Zlobického. Pleskalová⁴⁶ byla například pozitivně překvapena, že u Zlobického narážela pouze na malý počet neústrojných neologismů a že v jeho slovní zásobě převládají slova patřičně utvořená. To můžeme plně potvrdit. I když se mnohá z nich v příslušných významech do nové češtiny nedochovala, většinou se v druhé polovině 18. století ještě vyskytovala, a proto je uváděli ve svých slovnících Josef Dobrovský⁴⁷ nebo právě i Jungmann.

Podle Vojtové⁴⁸ dokládá Zlobického jazykový materiál jeho úsilí o zachycení a rozšíření soudobé české slovní zásoby. Doplnil slova, která – podle jeho názoru – ve slovnících scházela, ke slovům zaznamenaným pak připojil slova odvozená, frazémy, doplnil chybějící významy, příklady pro užití slova v daném významu v typickém kontextu. V souhrnu dochází Vojtová k závěru, že se Zlobický jednak zasloužil o uchování cenného lexikálního materiálu ze živého jazyka a z nářečí, jednak se pokusil též rozšířit tehdy nedostatečnou českou terminologii, a to především právnickou a přírodovědnou.

I tyto postřehy a závěry můžeme pouze potvrdit v plném rozsahu, a to prostřednictvím našich výše uvedených typů (1. starší výrazy, často terminologického charakteru; 2. výrazy a označení regionálního charakteru, zejména moravského a slovenského původu; 3. výrazy ze živého jazyka, často s nářečním nádechem; 4. specifické frazémy, kolokace a obraty). Podívejme se ještě jednou na heslo *HAT*, i, et *HATĚ*, ě, f. a vysvětlivky pod písmenem c), které nám názorně tuto rozmanitost typů přibližuje: „*HAT et pl. HATĚ = cesta z takových otépek neb kulatého dříví na zemi položená*, Faschinenwerk, Knütteldamm, eine Reiserbrücke, vom Strauchwerk gemachter Weg, Damm, Deich, Wasserdamm, agger. *Zlob. exc.* Hatě dělám, dammen. *D.* Hati a mosty přes luh učiniti. Hat' neb zahrazení (*hráz*) vody. *Zlob.* — § *HAT, slc.* = jez, das Wehr (am Wasser). *Plk.* — § *HAT = plot u přívazu na břehu udělaný, by, kdy stříž plave, prám ku břehu přistáti mohl. Us. (Mělník.)* § *HAT, HATĚ, hatní mokřina. Zlob. ex ms. saec.* 16. Hatě = wasseriges Feld. *Mor.*“.⁴⁹

Za zvláště významné považuje Vojtová, že Zlobický přispěl k rozšíření, zpřesnění a doplnění lexikální zásoby své

doby zejména tím, že kladl nevšední důraz na zaznamenání nářečních slov: „*V tomto smyslu ho můžeme považovat za předchůdce české nářeční lexikografie. Jeho přínos v této oblasti byl doposud opomíjen a dodnes zůstává svědectvím jeho odpovědného a vzdělaného přístupu k českému jazyku.*“⁵⁰ Možná by 250. výročí vídeňské bohemistiky 7. října 2025 s jejím prvním profesorem, velehradským rodákem Josefem Valentinem Zlobickým, bylo dobrou příležitostí se tomuto tématu konečně věnovat blíže.

Literatura:

BERGER 2014: BERGER, Tilman. Gute Wörterbücher, schlechte Wörterbücher: Das Narrativ der Lexikographie des Tschechischen vom Ende des 18. Jahrhunderts bis heute. In: EHLERS, Klaas-Hinrich – NEKULA, Marek – NIEDHAMMER, Martina – SCHEURINGER, Hermann (edd.). *Sprache, Gesellschaft und Nation in Ostmitteleuropa. Institutionalisierung und Alltagspraxis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 115–129.

DOBROVSKÝ 1821: DOBROVSKÝ, Josef. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch, Erster Band. A–K, Zweiter Band. L–Z*. Prag: In der Herrl'schen Buchhandlung, 1821.

FIDLEROVÁ 2018: FIDLEROVÁ, Alena A. Teaching Czech in A Plurilingual Community in the Age of Enlightenment: the Case of František Jan Tomsa (= Chapter 7). In: McLELLAND, Nicola – SMITH, Richard. *The History of Language Learning and Teaching, Volume I: 16th–18th Century Europe*. Cambridge: Legenda, 2018, s. 110–128.

JAGIĆ 1885: JAGIĆ, Vatroslav. *Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v povremennom porjadke. S portretom i dvumja snimkami avtografov*. S. Peterburg 1885. (= Sbornik otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, t. 39)

JAGIĆ 1897: JAGIĆ, Vatroslav. *Novyja pis'ma Dobrovskago, Kopitara i drugich jugozapadnych slavian*. S. Peterburg 1897. (= Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii 2 = Sbornik otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, t. 62)

JUNGMAN 1835: JUNGMAN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl I. A–J*. V Praze: pomoci Českého museum, 1835.

JUNGMAN 1836: JUNGMAN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl II. K–O*. V Praze: pomoci Českého museum, 1836.

JUNGMAN 1837: JUNGMAN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl III. P–R*. V Praze: pomoci Českého museum, 1837.

JUNGMAN 1838: JUNGMAN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl IV. S–U*. V Praze: pomoci Českého museum, 1838.

JUNGMAN 1839: JUNGMAN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl V. V–Ž*. V Praze: pomoci Českého museum, 1839.

⁴⁶PLESKALOVÁ 2004, s. 67–68; PLESKALOVÁ 2004, s. 167.

⁴⁷DOBROVSKÝ 1821.

⁴⁸VOJTOVÁ 2004a, s. 79.

⁴⁹JUNGMAN 1835, s. 661.

⁵⁰VOJTOVÁ 2004, s. 79.

MENČÍK 1897: MENČÍK, Ferdinand. O knihovně J. V. Zlobického. *Časopis Matice moravské* 25, 1897, s. 75–82.

NEWERKLA 2004: NEWERKLA, Stefan Michael. Josef Valentin Zlobický (1743–1810) – vídeňský obrozenec a osvícenec In: HLADKÁ, Zdeňka – KARLÍK, Petr (edd.). *Čeština – univerzálie a specifika. Svazek V*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 451–461.

NEWERKLA 2012: NEWERKLA, Stefan Michael. 235 Jahre Bohemistik an der Universität Wien (in Erinnerung an den 200. Todestag von Josef Valentin Zlobický). In: NEWERKLA, Stefan Michael – SODEYFI, Hana – KOMÁRKOVÁ, Jana Villnow (edd.). *Miscellanea Vindobonensia Bohemica: in Erinnerung an den 200. Todestag von Josef Valentin Zlobický*, Wien: Verlag Holzhausen, 2012, s. 13–24. (= Bohemoslavica abscondita 1)

NEWERKLA 2016: NEWERKLA, Stefan Michael. Čeština v Rakousku In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Nový encyklopedický slovník češtiny, a–m*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 260–265.

NEWERKLA 2017a: NEWERKLA, Stefan Michael. Institutionalisierte Fremdsprachenunterricht zwischen Aufklärung und Staatsräson. Fremdsprachenlernen im Wien der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: EDER, Ulrike – KLIPPEL, Friederike (edd.). *Sprachenunterricht im Kontext gesellschaftlicher und politischer Ereignisse und Entwicklungen. Historische Vignetten*. Münster: Waxman, 2017, s. 39–54. (= Münchener Arbeiten zur Fremdsprachenforschung, Band 36)

NEWERKLA 2017b: NEWERKLA, Stefan Michael. „Laut dieser Nota sollen die französische, wällische, spanische, und englische, die böhmische, pohnische und ungarische Sprache nach einer nützlichen und weniger umschweifenden Lehrart gebraucht werden können“ – Institutionalisiertes Fremdsprachenlehren und -lernen im Wien der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: APPEL, Joachim – JEUK, Stefan – MERTENS, Jürgen (edd.). *Sprachen Lehren. 26. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Fremdsprachenforschung in Ludwigsburg, 30. September 2015 – 3. Oktober 2015, Kongressband (= BFF | Beiträge zur Fremdsprachenforschung 14)*. Baltmannsweiler 2017, s. 95–104.

PATERA 1908: PATERA, Adolf (ed.). *Korrespondence Josefa Dobrovského, Díl III. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807 (= Sbirka pramenů ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčné prameny. Číslo 9)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908.

PLESKALOVÁ 2004a: PLESKALOVÁ, Jana. Jazykovědné zájmy Josefa Valentina Zlobického (= kapitola 2.4). In: VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence. Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung – J. V. Zlobický (1743–1810)*

und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz. Praha: Academia, 2004, s. 61–69.

PLESKALOVÁ 2004b: PLESKALOVÁ, Jana. Die sprachwissenschaftlichen Interessen Josef Valentin Zlobickýs (= Kapitel 2.4). In: VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence. Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung – J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz*. Praha: Academia, 2004, s. 159–170.

RYCHTEROVÁ 2013: RYCHTEROVÁ, Pavlína. The Czech Linguistic Turn. Origins of Modern Czech Philology 1780–1880. In: GEARY, Patrick J. – KLANICZAY, Gábor (edd.). *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth Century Europe (= National Cultivation of Culture, Volume 6)*. Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 299–318.

SCHAMSCHULA 1973: SCHAMSCHULA, Walter. *Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (1740–1800)*. München: W. Fink, 1973.

VINTR 1999: VINTR, Josef. Bohemica v knihovnách kancléřů a vysokých dvorních úředníků za Marie Terezie. *Česká literatura* 47, 1999, s. 557–562.

VINTR – PLESKALOVÁ 2004: VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence. Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung – J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz*. Praha: Academia, 2004.

VOJTOVÁ 2004a: VOJTOVÁ, Jarmila. Lexikografické zájmy Josefa Valentina Zlobického (= kapitola 2.5). In: VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence. Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung – J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz*. Praha: Academia, 2004, s. 70–79.

VOJTOVÁ 2004b: VOJTOVÁ, Jarmila. Die lexikographischen Interessen Josef Valentin Zlobickýs (= Kapitel 2.5). In: VINTR, Josef – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence. Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung – J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen: Leben, Werk, Korrespondenz*. Praha: Academia, 2004, s. 171–182.

Stefan Michael Newerkla

Institut für Slawistik der Universität Wien
Campus der Universität Wien
Hof 3, Spitalgasse 2–4
1090 Wien
Rakousko